

Makale Geliş Tarihi | Received: 21.01.2026
Makale Kabul Tarihi | Accepted: 07.04.2026

E-ISSN: 2148-9327
<http://dergipark.org.tr/kilikya>
Araştırma Makalesi | Research Article

GEORG WILHELM FRIEDRICH HEGEL'İN EKONOMİ FELSEFESİ

Özlem KIRLI¹

Kardelen GÜRGÖR²

Özet

Hegel'in iktisadi düşünceleri modern toplumun maddi temellerini anlamak açısından önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmanın temel savı Hegel'in yaşadığı dönemin koşullarından beslenen ekonomik analizlerini genel felsefi sistemine başarılı bir şekilde entegre etmiş olduğudur. Çalışmada Hegel'in siyaset ile ekonomi arasındaki ilişkiyi diyalektik bir bütünlük içinde kavradığı; devlet-piyasa ilişkilerine ve kapitalizme içkin sorunlara özgün bir yaklaşım geliştirdiği vurgulanmaktadır. Hegel değer kavramının ne olduğuna ilişkin bir çözümleme yapmış ve bu çerçevede "artık" fikrine dayanan bir kavrayış ortaya koymuştur. Eksiksiz ve sistematik bir değer teorisi geliştirmemiş olsa da "değerin felsefesi" olarak adlandırılabilir bir perspektif sunabilmiş olması dikkate değerdir. Hegel'in bu yaklaşımı felsefenin soyut gücünü iktisadi kategorileri açıklamada nasıl işlevsel kılabilmiş olduğunu göstermesi bakımından büyük önem taşır. Bu nedenle Hegel'in ekonomik görüşlerinin açıklanması/anlaşılması ve analiz edilmesi farklı bir bakış açısı kazandırması açısından kayda değerdir.

Anahtar kelimeler: burjuva toplumu, emek, mülkiyet, piyasa, ihtiyaç

GEORG WILHELM FRIEDRICH HEGEL'S PHILOSOPHY OF ECONOMY

Abstract

Hegel's economic ideas hold an important place in understanding the material foundations of modern society. The central argument of this study is that Hegel successfully integrated his economic analyses, informed by the conditions of his era, into his general philosophical system. The study emphasises that Hegel understood the relationship between politics and economics within a dialectical unity and developed a unique approach to state-market relations and the inherent problems of capitalism. Hegel analysed the concept of value and, within this framework, put forward an understanding based on the idea of "surplus". Although he did not develop a complete and systematic theory of value, it is noteworthy that he was able to offer a perspective that could be called "the philosophy of value". Hegel's approach is of great importance in that it demonstrates how the abstract power of philosophy can be made functional in explaining economic categories. Therefore, the explanation/understanding and analysis of Hegel's economic views is noteworthy in that it provides a different perspective.

Keywords: bourgeois society, labor, property, market, need

¹ Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ozlemkirli@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2824-1725; Professor, Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and International Relations.

² Dr., Araştırmacı, ORCID: 0000-0002-8377-6730; PhD, Researcher

1. Giriş: Hegel'in İktisadi Düşüncenin Temelleri

Hegel burjuva devrimlerinin vuku bulduğu ve kapitalizmin belli bir gelişme aşamasına vardığı dönemin filozofudur. Bu dönem; ücretli emek ve sermaye ilişkilerinin yaygınlaştığı, meta mübadelesinin ciddi bir gelişme aşamasına vardığı ve ulusal pazarlar ile ulus devletlerin birlikte oluştuğu yılları ihtiva eder.³ Hegel'in yaşadığı dönemde Almanya kapitalizmle yeni tanışmaya başlamıştır.⁴ Alman idealizminin en önemli filozofu olan Hegel hem kapitalizmi hem feodaliteyi incelemiş, devlet- birey- sivil toplumu çok yönlü değerlendirmiştir. Bir iktisatçı gibi doğrudan ekonomik incelemelerde bulunmamış, ekonomik sistemde saptadığı özellikleri ve toplumsal sorunları analiz etmiştir. Toplumsal sorunlar içerisinde saklı iktisadi kategorileri diyalektik şekilde ele almıştır. Lukacs'ın da belirttiği gibi Hegel bağımsız bir iktisadi sistem oluşturmaktan ziyade, iktisadi yaklaşımını genel felsefesine entegre etmiştir ki bu girişim onu düşünce tarihinde önemli bir yere oturtur. Onun tarihsel bir bağlamda ekonomi ile ilgili görüşleri, modern dönemde bir bilim olarak iktisat ve felsefenin ilişkisini de açığa çıkarmıştır (Lukacs, 1975, s. 319).

Neocleous iktisadi görüşleri açısından Hegel'i iki farklı geleneğe yerleştirir. Bunlardan ilki piyasayı kendi kendini oluşturan bir mekanizma olarak gören politik ekonomi geleneğidir. İkincisi devletin ve polisin toplumsal düzeni şekillendirmedeki rolünü vurgulayan (çoğunlukla Kıta Avrupası'nda bulunan) siyasi düşünce geleneğidir (Neocleous, 1998, s. 44). Ancak çağdaş ekonomik terimlerle Hegel'in düşünce sistemi farklıdır. Hegel düşüncesinde 'kapitalist toplum=sivil toplum,' 'yurttaş/burjuva=kapitalist' gibi denklemlerin geçerli olmadığını göstermeye çalışır. Aziz Yardımlı Hegel'in görüşlerinin ve çağdaş ekonomik terimlerin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini iddia eder (Yardımlı, 2013, s. 3).

Çalışmada Hegel'in iktisadi görüşleri 3 döneme ayrılarak incelenecektir. Bu ayrım Hegel'in iktisadi görüşlerindeki değişimden hareketle açıklanmıştır. Hegel'in düşüncelerinde ilk dönem; Tübingen'de başlayıp Jena'da devam eden ve sonlanan 1790-1806 yıllarını kapsar ve tez dönemidir. Jena'dan sonra *Hukuk Felsefesi* eserini yazdığı 1806-

³ Polanyici anlamda tarihsel olarak her zaman var olan ayrı ayrı piyasalardan ziyade emeğin, paranın ve toprağın metalaşması ile karakterize olan piyasa sistemi bireyi de yine onun gösterdiği mekanizmalarla sisteme bağımlı kılmıştır. Özellikle fabrika sisteminin oluşmakta olduğu 'ticari toplumlarda' piyasa mekanizması para, toprak ve emeği de içerisine alır ve bunlar da fiyatlanır. Bunlar içerisinde emek, doğrudan insan var oluşuna içkindir ve onun örgütlenmesi piyasa sisteminin örgütlenmesi ile birlikte dönüşür. Emek insani bir kavram olduğundan "piyasa sisteminin gelişimine toplumun örgütlenmesindeki değişim eşlik eder". Nihayetinde insanın kendisi de ekonomik sistemin bir "aksesuarı" haline gelir (Polanyi, 2001, ss. 78-79).

⁴ Hegel 19. Yüzyılın başında kaleme aldığı Alman Anayasası isimli makalesinde feodal parçalanmışlığın rengini verdiği siyasi-iktisadi ve hatta askeri fenomenlerin hala büyük oranda geçerli olduğunu söyler. Detay için bkz. Hegel (2024). Almanya'nın içerisinde bulunduğu geçiş sürecini gözlemleyen Engels (2018) *Alman Köylü Savaşı* eserinin önsözünde Almanya'nın sınıai sıçrayışın uyardığı kapitalist gelişmeye 1844'den itibaren ulaşmaya başladığını, bu gelişme ile tabanı genişleyen proletaryanın yarattığı tehdit karşısında, iktidarı almaktan çekinen burjuvazinin "junckerler" gibi feodalizmin kalıntısı egemen sınıflarla ittifak peşinde olduğunu ve 1860'ların ortalarında Prusya'nın güç kazandığı sürece kadar bu ülkenin yarı-feodal özellikler gösterdiğini belirtir. Ayrıca Alman burjuvazini İngiliz ve Fransız burjuvazisine göre geç kalmışlıkla ilişkilendirir (Engels,2018,ss.16-17-25). Engels (1979) "Tarihte Zorun Rolü"nde de Almanya'nın kapitalistleşmesine engel teşkil eden, iç gümrükler, ölçü farklılıkları gibi sorunların uzun yıllar devam ettiğini, gelişmekte olan Alman burjuvazisinin siyasi bir ulusal birlik talebinin arkasında bu sorunların yattığını belirtir. Detay için bkz. Engels (1979). Alpaslan da (2021) Alman kapitalistleşme sürecine ilişkin değerlendirmesinde kapitalizmin görünürleşmesini 1870'li yıllara tarihler (Alpaslan, 2021: 168).

1820 yıllarını kapsayan dönem olgunluk dönemidir ve antitezdir. Üçüncü dönem olarak değerlendirilebilecek geç dönem 1820 sonrası kapsar ve sentez aşamasına vardığı evredir. Hegel'in ekopolitik düşüncelerini ayrıntılı olarak ele almadan önce tablo haline getirilerek şu şekilde ifade edilebilir:

Tablo 1. Hegel'in Ekonomi Düşüncesi: Dönemler ve Temalar

	Jena dönemi	Olgunluk dönemi	Yaşlılık dönemi
Ekonomik görüşlerin yer aldığı eserleri	System der Sittlichkeit (Jena Yazıları) 1802-1803	Tin'in Fenomenolojisi 1807 Hukuk Felsefesinin Temel İlkeleri (Grundlinien) 1820	Felsefi Bilimler Ansiklopedisi 1817 Hukuk Felsefesinin Temel İlkeleri (Grundlinien) 1820
Ekonomik alana yaklaşımı	İlk iktisadi görüşlerinin şekillendiği evre	Sistematiik iktisadi bakış açısının gelişimi	Kapitalizm eleştirisi
Temel tartışma konuları	Emek, mülkiyet, işbirliği	Sivil toplum, burjuvazi	Piyasa, yoksulluk
Etkilendiği isimler	A.Smith	A.Smith	S. Steuart, Merkantilistler, Kameralistler
Emek	Özgürleşmeyi sağlar	Özgürlük aracıdır	Özgürleşme ile birlikte yabancılaşmaya neden olur
İşbölümü	İhtiyaçların karşılanmasında önemlidir	İhtiyaçların karşılanmasında, verimlilikte önemlidir	İhtiyaçların karşılanması ve verimlilikte önemli olduğu kadar bağımlılığı artırır
Mülkiyet	Özel mülkiyet özgürlüğün gereğidir	Özgürlüğün gereğidir ve sınıfsal yapı ile ilişkilidir	Özgürlüğün garantisidir ancak sınırsız olmamalıdır
Yoksulluk	-	-	Sivil toplumun çelişkilerinin sonucudur
Devlet	Kendiliğinden işleyen düzen	Piyasa önceliklidir	En üst etik yapı olarak ekonomik yaşamı düzenlemelidir.
Piyasa	Kendiliğinden işleyen düzen	Piyasa zenginlik üretir ve sivil alana aittir	Piyasa çelişkilerle doludur

Not: Tablo yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

2. Hegel’de Erken Dönem: İngiliz İktisatçıların Etkisi

Hegel’in sivil toplum ve piyasa ekonomisine dair düşüncesinde İskoç ekonomi düşünürlerinin etkisi belirgindir. Hegel için iki politik iktisatçı temel önemdedir: James Steuart ve Adam Smith (Plant, 1977a, s. 82). Hegel *Jena Dönemi Ekonomi Yazıları’nın* en önemlilerinden *System of Ethical Life’da* (*System der Sittlichkeit, Etik Yaşam Sistemi*) ilk iktisadi görüşlerini yazar. Hegel erken dönem yazılarında kapitalist ekonominin kendini düzenleyen özerk bir sistem olduğunu, krizlerinin kendisine içkin faktörlerden değil dışsal olanlardan kaynaklandığını -Smith’ten ilhamla- savunmuştur (Lukacs, 1975, s. 332). 19. Yüzyıl’dan itibaren Almanya’da Smith’in *Ulusların Zenginliği* daha olumlu değerlendirilmeye başlanmış, Hegel de Smith’in metnini okumuş ve piyasa hakkındaki fikirlerini olgunlaştırmıştır. Hegel Smith’in piyasanın zenginlik üretme kapasitesine ilişkin açıklamasını benimsemiştir (Neocleous, 1998, ss. 48-9). Hegel’in Smith’in *Ulusların Zenginliği* kitabına olan ilgisi modern sanayinin gelişimi ile de ilgilidir. Hegel’in metne ilk açık atıfta bulunduğu yer Jena dönemidir. Atıf’ında Smith’in iğne fabrikası örneğini vererek iş bölümü tartışmasını özetler (Neocleous, 1998, s. 48). Ancak piyasa konusundaki genel yaklaşımını belirleyen sadece Smith değil, Sir James Steuart ve onun *Inquiry into the Principles of Political Economy* (1767) adlı eseridir. Hegel tüm iktisadi kategorileri Smith kadar detaylı incelemiş değildir ancak onun kavramlarına dair geliştirdiği izah kimi zaman Smith’in dahi ötesine geçmiştir (Lukacs, 1975, s. 323). Özellikle Hegel’in Jena döneminde ekonomi görüşlerinde sivil toplum, emek, mülkiyet, işbölümü, ihtiyaçlar sistemi gibi kavramlar üzerinden Smith’in etkisi hissedilir. Hegel, Smith başta olmak üzere İskoç iktisatçılardan farklı olarak ilerleyen yıllarda kusursuz bir kapitalizmin oluşturulmasını arzu etmiştir (Plant, 1977a, s. 91). Hegel’e göre -Smith’de olduğu gibi- ekonomi üzerine çalışmak insanın toplumsal faaliyetlerinin kurucu kategorilerini açığa çıkarmak açısından efektif bir yoldur (Lukacs, 1975, s. 321). *Hukuk Felsefesi Üzerine Dersler’de* polis kavramı sivil toplumun ve ekonominin izahında kullanılırken, polisin kendisi de ekonomi-politik analize tabi tutulur (Gürkan, 2020, s. 82).

Plant, Hegel’in ilk yıllarda Steuart’ın çalışmasından da fazlasıyla etkilendiğini dile getirir. İlk etki Hegel’in tarih felsefesini açıklamada modern toplumun gelişimine yönelik olumlu tavrında görülebilir. İkinci etki Hegel’in ticari toplumda bireysel özerklik ve özgürlüğün gelişebileceği ve aynı zamanda ticaretin farklı bütünleşme biçimleri yaratabileceğine dair vurgusunda görünür. Son olarak, Hegel Steuart’ın devlet adamı yaklaşımından hareketle devlet ve ticari toplum ilişkisine yoğunlaşır (Plant, 1977a, s. 82). Ayrıca onun etkisi Hegel’in polis kavramını açıklamada daha belirgindir (Neocleous, 1998, s. 49). Dolayısıyla Hegelci analizde devlet-ekonomi arasındaki ilişkinin kaynağını kavramak açısından Steuart çok daha belirleyici bir etkiye sahiptir.

Bu etkiyi kavramak için Steuart’ın kendi çalışmasına dönersek; Hegel’in etik yaşam sisteminde olduğu gibi Steuart’ın iktisadi analizi de aile ile başlar. Bu bağlamda ekonominin kendisi “özen ve tutumluluk ile bir ailenin tüm gereksinimlerinin tedariki sanatı” olarak tanımlanır (Steuart, 1966, s. 15). Bir ailede ekonominin nesnesi en temelde beslenmenin tedariki, diğer gereksinimler ve her bir bireyin istihdamıdır. Burada ilk olarak ailenin şefi -efendi (master)- bütün faaliyetin idarecisidir. Sonrasında efendi için en önemli üyeler olarak çocuklar gelir. Hizmetliler ise ailenin refahı için merkezi önemde olup, efendi için “kullanışlı oluşları” ile algılanırlar (Steuart, 1966, s. 15).

Hegel'de de ekonomik olarak amaçlananın refah artışı olduğu açıktır. Bununla birlikte temel amacı özgürlük bilinci olan ve ekonomik faaliyetteki özne olarak bireyin öz yaratımını sağlayan etik eğitim yerleşmek durumundadır. Çünkü etik olgunlaşma refahı da getirecektir. Dolayısıyla eğitim, iktisadi gelişme ve özgürleşme arasında doğrudan bir ilişki vardır. Yüksek eğitim düzeyi yüksek iktisadi gelişmeyi etkiler, yaratılan refah daha da ileri düzey bir gelişme yaratır. Etik yaşamın maddi-tinsel gelişimi iktisadi gelişmeyle doğrudan bağlantılandırılır (Yardımlı, 2013, s. 12). Ancak analiz burada sonlandırılmaz; Hegel'e göre etik alana geçişle sözleşmelerin oluşumu arasında ilişki vardır. Öz-belirlenim alanı olarak ahlak eylemlerin doğruluğu ya da yanlışlığı ile yargılama yetisinin de sağlayıcısıdır. Aile, sivil toplum ve devlet arasında ikincisi ekonominin alanı olarak ortaya çıkar. Modern ekonomi de burada istençlerin belirlenim alanıdır. Ekonomi tam da bu nedenle özgürdür ya da özgür olmayan ekonomi var olamaz (Yardımlı, 2013, ss. 7-8). Bununla birlikte Hegel'de bir etik ekonomi kavrayışı yoktur. Kavramsal dizge ekonomiyi etiğin alanı olarak gösterir. Etik toplumsal-siyasal bozulmanın önleyicisi olarak gözükmür (Yardımlı, 2013, s. 6). Ekonomi temel belirleyici olan bir altyapı olmadığı gibi aslında bir bütünün bileşeninden ibarettir; belirleyici değil, belirlenendir (Yardımlı, 2013, s. 9).

Lukacs'a göre Hegel'in zihninde Almanya'daki gerici deneyimin değil Fransız ve Endüstri Devrimlerinin mührünü vurduğu 'bir modern burjuva toplumu imajı' vardır. Zihnindeki bu imaj ve modern toplumda insan faaliyetinin önemine dair kavrayışı onun Kantçı ve Fichteçi 'öznel-nesnel, içsel-dışsal, ahlakilik-yasalılık' düalitelerini aşmaya girişmesini sağlamıştır. Hegel toplumsallaşmış insanı bütüncüllüğü ve bölünmezliği ile anlamaya, onun toplumdaki faaliyetini somut bütünlüğü üzerinden analize girişmiştir (Lukacs, 1975, ss. 321-322).

2.1. Özbilinç Olarak Emek, Mübadele, İşbölümü ve Yabancılaşma

Hegel ekonomi politiği insanlar arasındaki karmaşık ilişkileri, nitel ve nicel yöntemle, ihtiyaçların tatmini ve emeğe dayanarak izah eden bir bilim olarak tanımlar. Modernleşmenin de ürünü olan bu bilim düşünceyle de ilişkili olan maddenin temel ilkelerini açığa çıkarması açısından da ilginç bulunur -ki burada da Hegel Materyalist analize yalın bir çerçeve sunar- (Hegel, 1991, s. 164). Öte yandan Hegel'de emeğin kendisi, kendilik bilinci ve özgürlük olarak görülür. Emek kanalıyla doğal nesnelereki değişim ihtiyaçları da çeşitlendirir. Emek insanı geçimin yarattığı baskı ile biçimlenmiş doğal mahrumiyetinin ötesine ulaştırır (Plant, 1977a, s. 84). Dolayısıyla emeğin özgürleştiriciliği, özgürlüğün doğa üzerinde -kendini ondan ayırarak- eylemde bulunabilme gücü üzerinden temellendirilir (Hegel, 1991, s. 166). Hegel emeğin diyalektiğinden hareketle araçların nasıl ortaya çıktığını gösterir. Bir taraftan bu diyalektik, araçlar kullanarak doğanın yasalarından faydalanan insandan başlar ve çeşitli dönüşümler sonucu makinenin olduğu kritik noktaya varır. Diğer yandan bu ilk süreçten tamamen azade olmamakla birlikte, emeğin toplumsal olarak belirlenmiş -yani evrensel- boyutları emeğin özel biçimlerinin genişleyen uzmanlaşmasını da yaratır. Bu durum aynı zamanda bireyin emeği ile ihtiyaçlarını tatmindeki uçurumu da yaratır. Bu iki süreç birbiriyle fazlasıyla bağlantılıdır ve teknik gelişme ile gelişmiş iş bölümü arasındaki ilişkiyi kurar (Lukacs, 1975, s. 328).

Hegel emeği hem kendisini özel olarak uğraştıran hem de Kant, Fichte ve Schelling'den de devraldığı bir önemli felsefi meselenin, özne ile nesne arasındaki ilişki meselesinin çözümü

üzerinden de tartışmıştır. Emeğin hem öznedeki bilinç geliştirmesi hem de doğal nesnelere başka bir şeye dönüştürme gücü, özne ile nesne arasındaki ilişkide kurucu bir durum olarak telakki edilir (Plant, 1977b, s. 104). Hegel insanın bir şey üzerinde emekle iradesini gerçekleştirdiğini, öz-bilincini geliştirdiğini ve ihtiyaçlar sistemi içinde özgürlüğünü hayata geçirdiğini vurgular. Hegel, bu anlamda, emek teorisine dayanan toplum felsefesini inşa etmeye başlamıştır (Plant, 1977a, ss. 82-83; Yardımlı, 2013, s. 95).

Bireyselliğin, soyutlamanın ve saf nedenselliğin değişmezlik (indifference) biçiminde görüldüğü zeminde, emek tamamen mekanik hale gelir; baskınlaşır ve nesneye dışsal bir şey olur (Hegel, 1979, s. 107). Bu noktada nesnenin emeği kendi itaati altına alma durumu ortaya çıkar. Emeğin objede soyutlanması onun iptali gibi anlaşılır. Emek aslında gerçektir ve hayattadır ancak onun tümelliğinin her düzeyinde tikel nesnelere bölünmesini müşahade ederiz (Hegel, 1979, s. 108). “Ötekinin ideal belirlenimi” “nesnel” olarak görünür. Buradaki nesnellik kendisini öznel bir biçimde gösterir ve bir gerekçeye dönüşür. Çünkü eğer bir şey öteki karşısında bir güç olarak görünmek durumunda ise, ortada bir saf evrensel olamaz, şey kendisini ötekinin olduğu şey gibi açığa çıkarmak durumunda olacak ya da mutlak evrensel olacak ki bu düzeyde zeka en üst gelişme derecesine varacaktır (Hegel, 1979, s. 110). Hegel’de emek somut olduğu kadar entelektüel yani zeka ile ilişkili olan her şeyi içerir. Hegel’e göre “zeka üreten emek tümeldir” (Hegel, 1979, s. 109). Onun deyişiyle gerçek mübadelenin içsel özünde zeka görünür hale gelirken, tatmin olmamış ihtiyaç ve artık ile ilişkilenen varoluşu açığa çıkarır. Taraflar, bireysel şeyleri ideal ve nesnel olandan, -ihtiyaç ile bağlantısı üzerinden- ve -hukuki sahiplik biçiminde- öznel olana dönüştürme sürecine girerler. Bu durum, ideal ilişkinin gerçekleşmesi olarak mübadeledir (Hegel, 1979, s. 121). Hayvanlar içgüdüsel ihtiyaçlar zemininde kısıtlyken insanlar da ihtiyaçların tatmini noktasında zorluklar yaşarlar ancak emek, insanı asgari geçimin ötesine ulaştırabilir. Böylece doğrudan biyolojik gereksinimlere bağlı olmaksızın yeni ihtiyaçlar gelişebilir ve bu sayede özgür seçim söz konusu olabilir. Plant bu durumun “emeğin bilinçsel-özgürleştirici boyutu” ile ilişkili olduğunu belirtir (Plant, 1977a, s. 91). İnsanın insanlaşması süreciyle ilgili Hegel’in idealist yaklaşımı, insanın “rüya dünyasından” ya da “doğanın gecesinden” dilin ilk kullanımına doğru ruhsal uyanışının yine emeğin var oluşu ile gerçekleştiği vurgusuna dayanır (Lukacs, 1975, s. 325).

Evrenseli kendi bünyesinde içeren tikel, nihayetinde ideal olur ve idealite onun bir parçası haline gelir. Nesne kendi belirlenmişliği içerisinde yok olmuş değildir ve bir bütün olarak nesneye nüfuz eden emek kendi içerisinde bölümlere ayrılır ve tekil bir faaliyet haline gelir. Emeğin çok yönlülüğü kendisinden dışlandığından, emek mekanik hale gelir, bu anlamda evrensel ama “yaşayan bütüne” yabancı hale gelir. Böylelikle bir ihtiyaç tatmin edilmişken diğerinin tatmini için başka birinin emeği gerekir. Mekanikleşmiş emek kendinden kopmadır, çünkü çeşitlenme ve farklılaşabilme yeteneği olmaksızın emek de niteliğini yitirir, salt niceliğe düşer. Emek için zihinsel olandan uzaklaşma, tamamen dışsal bir şeye dönüşme ile -emek ve onun hareketi açısından- tekdüzeleşme birlikte oluşur (Hegel, 1979, s. 117). Bu analiz Hegel’in bu yaklaşımında aslında hem Smithyen iş bölümünün sürdürülmesi hem de Marksist yabancılaşma kuramının bir prelüdü vardır.

Emeğin tümelliği eksiksiz bireysellik ve bunun sonucunda zıtların eşitliğini yaratırken evrensel-karşılıklı eylem ve zihnin formatif eğitimi (bildung) de emek ile oluşur. Bu karşılıklılığın mutlak eşitliği içsel yaşamda da görünür ve ilişki tekil bireyde “dışsal

farklılaşma ve en üst düzey karşılıklı bireysellik olarak tanınma” biçiminde görünür (Hegel, 1979, s. 111). Sınıfsal açıdan değerlendirildiğinde farklılaşma/ ayrımlaşma (differenz) lordluğun yüzeysel bir görünümüdür. Aile içerisinde baba efendi ve yönetici gibi görünür ancak diğer aile üyelerinin karşısında bir mülk sahibi hüviyetinde değildir. Onun yalnızca aile mülkü üzerinde tasarrufu vardır. Aile üyelerinin niteliğine göre emek sarf etme biçimleri değişiklik gösterir ancak emeğin ürettiği ortak mülkiyettir. Dolayısıyla her üye artık üretimine katılır ama artığın kendisi bir kişiye özgülenmiş değildir. Artığın aile içerisindeki hareketi de mübadele değildir çünkü aile mülkiyeti içsel olarak ailedeki herkesindir (Hegel, 1979, s. 127).

2.2. Hegel’de Değer, Para ve Artık Analizi: Marx’tan Önce-Marx’a Doğru

Değer ve artığa varan analiz -Alman düşünsel geleneği içerisinde- Marx’tan önce Hegel’de felsefi boyutları ile görünür. Bu anlamda Hegel değer meselesine felsefi bir perspektiften yaklaşarak iktisadi doktrinler tarihi yazılırken ele alınması gereken bir düşünürüne dönüşmüştür. Ancak bunun kavranması adına etik alana dönüş gerekir.

Bölünmezliği üzerinden de görünen ‘legal hakkın saf sonsuzluğu’ kendinde tikel bir şeyde, o şeyin öteki şey ile eşitliği içerisinde, şeyler arasındaki eşitliğin soyutlanmasında, somut birlik ve legal hak ile ilişkisinde görünür hale geldiği kerte de burada karşımıza “değer” kavramı çıkar. “Değer şeyler arasında soyutlama düzeyinde eşitlik”; bunun da cari olarak, somutta, hesaplanabilir görünümü fiyattır (Hegel, 1979, s. 121). Hegel’de mübadelenin bağlamı burada oluşur. Mübadeledeki geçişler tüm mal akışlarının tekil anlarının çok yönlü, bölünmüş, dışsal olarak bağlantılı serileri biçiminde görünür. Bir kişiden ötekine tek bir an olarak sahip olunanların karşılıklı transferi söz konusudur (Hegel, 1979, ss. 121-122). Mübadele sözleşme ile kurulur. Sözleşme, transferi gerçek olandan ideal olana dönüştürürken, ideal transfer de gerçeklik ve gereklilik olarak görülür; ‘mutlak gerçeklik’ kazanır. Sözleşmenin akdedildiği husus ile ilgili biricikliği yine bu hususla ilgili özgürlüğün ve farklı olasılıkların mübadelenin tarafları açısından önemini yitirmesine neden olur (Hegel, 1979, s. 123). Sözleşme ve emeği dönüştürebilmek için somut bir metaya ihtiyaç vardır. Bu meta farksızlığı⁵ kendi içerisine yerleştirilmiş, evrensel varlık ve tüm ihtiyaçların tatminin sağlayıcısı olarak para biçiminde ortaya çıkar. Paranın dahi sağlayıcısı emektir çünkü artığı yaratan emek bir evrensel mübadelenin ve tüm gereksinimlerin sağlayıcısı durumundadır. Para evrensel olduğu kerte de, tüm gereksinimlerin soyutlaması, hepsinin arasındaki aracılıktır; artığın artık için mübadele edildiği zeminde ticaret, faaliyet olarak yerleşmiş aracılıktır (mediation) (Hegel, 1979, s. 124).

Araç (üretim araçları) emeğin dönüştürücü ve bilinç geliştirici boyutunda merkezi bir ağırlığa sahiptir. Araçlar doğa üzerindeki hâkimiyetin rutinleşmesini sağlar ve hem doğanın dönüşümünü hem de öz-gelişimi insanlar için mümkün kılar. Burada da benzeri bir diyalektik işler; “bireysel öz-bilinci geliştiren kendi içinde mevcut evrensel unsura

⁵ Hegel’de farklılaşma (indifference/indifferenz) tam olarak açıkça tanımlanmaz. Ancak biz kavramı tikelleşmemişliği, diyalektik süreç içerisinde tikelleşme potansiyelini ifade edecek şekilde kullanıyoruz. Örneğin para kavramı olarak tümel olmakla birlikte, mübadele içerisinde çok sayıda kişide tikelleşebilen ve para benzerlerine dönüşebilen bir varlıktır.

sahiptir". Bununla birlikte nesiller araçlar ile birbirine bağlanır; her yeni nesil araçlar etrafında devinen önceki üretim tekniğini devralacaktır (Plant, 1977b, ss. 104-105).

Hem emeğin hem de ürünlerin değer ve fiyatlarını belirleyen tüm ihtiyaçların evrensel sistemidir. Bununla birlikte Hegel değerinde bir değişken unsurun ve hareketliliğin varlığını ve bunun artık üzerinde de belirsizlik yarattığını kabul eder (Hegel, 1979, s. 154). Ancak bu problemler karşılıklı bağımlılık sistemi içerisinde çözüme ulaşacaktır. Burada da aslında klasik iktisat geleneğinin yansımaları görünür. Hegel parayı emeğin her parçasının buna dönüştürülebileceği bir orta terim olarak analiz eder. Aktif evrensel mübadelede -ki bu süreçte tikel ihtiyaç ile tikel artık bitişir- merkezde olan kazançlar alanında "en yüksek düzey evrenselliği" barındıran ticaret sınıfıdır. Bu noktada üretimin amacı -tikel faaliyetler düzeyinde- artığa el atmaktır, bu da para biçiminde görünür (Hegel, 1979, s. 154).

Özne ile onun artık emeği (surplus labor) arasındaki ilişki, tekil kişinin emeğini onun nezdinde ideal hale getirir; burada artık hazza dayalı bir ilişki yoktur. Artığı üreten emeğin yüklendiği evrensel bir şey olarak görünür ya da sahipliğin hukuki soyutlaması olarak mülkiyet artığın üretiminde kendisini gösterir (Hegel, 1979, s. 119). Bu da Hegel'de sık rastlanan başka bir mistifikasyon gibi değerlendirilebilir. Çünkü mülkiyet kendisini artığın üretiminden ziyade ona el konulması ile gösterir. Dolayısıyla Hegel esasen Marx'tan önce bir artık analizi ortaya koymuştur ki bu felsefe tarihi açısından ciddi bir özgünlük teşkil eder. Ancak bu konuda da ilişkinin tersine çevrilmesi için Marx'ı beklemek gerekecektir.

Mülkiyet esasen mübadele ilişkisine giren bireylerin çokluğu ile gerçekliğe dahil olur ve 'karşılıklı tanıma' söz konusu olur. Değerin şeylerin gerçekliğine dahiliyeti ve şeylerin artığı da içermesi bu bağlamda olur (Hegel, 1979, s. 121). Mülk sahipliğinin ampirik görünümü çok merkezi bir konumda değildir; "asıl önemli olan birey ile şey arasındaki içsel bağdır"; şey burada bir mülkiyet unsuru olabilir ya da olmayabilir. Birey ve şey, şeylerdeki mülkiyet ile bağlantısı üzerinden adaleti inşa eder (Hegel, 1979, s. 155). Mülk sahipliği ile kurulan bağın gerçek oluşu, tüm kendiliklerin bu bağı inşa etmeleriyle hatta bu bağın gözlemlenebilir kendiliğinin kendilikler kitlesi olarak ortaya çıkışıyla kesişir. Kendi niceliğinin soyutlaması ile de bağlantılı olarak bu kitle içerisinde, düşünen-bilinçli kamu otoritesini, "adaletin hükümetini" çıkarır. "Evrensel ve tikel arasındaki bağlantının gerçekliği ve orta terimi hükümettir" (Hegel, 1979, ss. 173-174).

Devletin mülkiyete müdahalesi doğrudan ekonominin a priori ele alınmasıyla ilgili bir durumdan ziyade özel koşullarla ilgili politik bir meseledir. Ekonomi modernitenin bireyselliği ve kurumlarını üreten zeminlerden biridir. Sivil toplumun maddi temellerinden biri olarak mülkiyet ise özel bir ayırım noktasıdır. Özgürlük ilk ve doğrudan gösterimini mülkiyetle bulur; mülkiyet bireysellik ve/veya tikelliğin sınırsız bir şekilde öne sürülmesidir. Bu anlamda laissez-fairecilik ile tikellik birbirini besler. Deneyimin merkeze alındığı Smithçi ahlak felsefesi öznelliği de merkeze alır ve ekonomik edime dair yaklaşım da buradan temellenir. Öz-çıkarın merkeziliği de kendisini buradan gösterir (Yardımlı, 2013, s. 18). Hegelci nesnel tinde ekonomik faaliyet devlete değil sivil topluma özgülenir; kamu gücü denetim için vardır. Mülkiyet hakkı bir kötülük olarak savunulmaya ihtiyaç duymayan, salt sözleşme üzerinden analiz edilmek zorunda olmayan, doğrudan modern bireye içkin bir belirlenim olarak vardır. Mülkiyeti zorunlu olarak 'özel mülkiyet' kılan budur. Dolayısıyla mülkiyet hakkının ortadan kaldırılması iradenin bütünsel ortadan

kaldırılmasını gerektirir (Yardımlı, 2013, s. 20). Yardımlı'nın bu analizi neyin üzerinde özel mülkiyetin tartışıldığı belirsiz olduğundan tartışmalı görünse de mülkiyete dair genel Hegelci dizgeyi ortaya koyar. Özel mülkiyet özü itibariyle yine devlet sayesinde var olur ancak devlet onu var ederek kendisini ona müdahale edemeyecek ölçüde de kısıtlayıcı olur. Zira böyle bir müdahale Hegel'in tarihteki ilerlemenin tatbikatı olarak gördüğü devlet ile sivil toplum arasındaki diyalektik bütünlüğü parçalayıcı etki yapacaktır.

3. Sivil Alana İçkin Devletin Dışında Bir Alan Olarak Ekonomi

Hegel piyasaya ilişkin liberal ekonomiye yakın görüşler geliştirmiştir. Kapitalizmin modern döneme içkin olduğunu düşünmüş, bunu ussal olan ile ilişkilendirmiştir. Ancak kapitalizmin bireysel yabancılaşma ve yoksulluk gibi sorunları da beraberinde getirdiğinden bahsetmiştir. Hegel *Tinin Fenomenolojisi*nde de efendi-köle diyalektiği bahsinde emek, üretim ve yabancılaşma konusunu⁶; *Hukuk Felsefesinin Prensiplerinde* siyasal olan ile iktisadi olan arasındaki iç içeliği ele alır.⁷

Ekonomi politikte İngiliz/İskoç geleneğinin terimleri üzerinden Hegel gereksinimler dizgesini analiz eder. Sivil toplum ulusal bir zeminde oluşsa da özü itibariyle evrensel bir karakter taşır ve bunun İngiltere'deki erken gelişimi ile modern ekonominin gelişimi ilişkilidir (Dickey, 2024, s. 46). Politik ekonomi ulusal ekonomi için uygulama ögütleri hazırlamaz, onun nasıl örgütlendiğini gösterir; bu da görünmez elin tatbikatta görünmesidir. Denetim sivil toplumdaki bir başka organa verildiğinde üstün güç olarak iktidarı o tutacaktır; burada belirleyici olan ekonomidir. Ancak sivil toplum devletin olmadığı zeminde de devlet gibi olduğundan, müdahiliyeti tanımak istemez; hükümet sivil toplumun politik istenci olarak görünür. Hükümetler sivil toplumun onları göreve getiren mensuplarından daha akıllı değildirler. Bu anlamda sivil toplum sürekli ekonomik büyüme ve özgürlüğün alanı olarak kendisini var etmeye çalışır. Bunun neticesinde modern insan ile kitlesel tüketimi birlikte değerlendirilir. Gereksinimlerin tatmini ve karşılanması sivil toplum alanı olarak görünür (Yardımlı, 2013, s. 28). Yardımlı'nın bu analizinde görece dengeli bir sivil toplum Hegel'den çıkarsanmıştır ancak sivil toplumun iç gerilimleri de Hegel'in analizinin dışında değildir. Bunu kavramak için burjuva toplumunun ve devletin Hegel tarafından nasıl kavrandığına bakmak gerekir.

3.1. Burjuva Toplumunun Temeli: Burjuvazi

Hegel'in analizinde "kamusal yurttaşlar olarak mülk sahiplerinin" ortak rızası temelinde oluşan ve hükümetin meşruiyetini sağlayan toplumsal sözleşme anlatısından çıkmıştır. 'Kolonyal ticaretin' yarattığı ilişkiler burjuva sivil toplumu oluşturmuştur. Buck-Morss'a göre kapitalizmin yeni toplumu kan bağları ile kurulmuş klandan farklıdır ve söz konusu olan, bilinen biçimiyle 'volk'un' çözülmesidir. Burjuva toplumu olarak kavranan da eski sivil toplumu aşacak ölçüde yurtseverliğini yitirmiş, ticaretin sınırsızlığına bağlanmıştır. Bu anlamda, ulusun sınırlayıcı-kısıtlayıcı doğası ile ekonominin sınırsız genişleme eğilimi

⁶ Detay için bkz. Hegel, G.W.F. (1986b). *Tinin Görünüşbilimi*, (Çev. A. Yardımlı) İdea Yayınları: İstanbul

⁷ "Hukuk Felsefesinin Prensipleri" Hegel'in sivil toplum ve siyasal toplumu en derli toplu biçimde birbirinden ayırdığı metnidir. Detay ve metnin eleştirisi için bkz. Hegel, G. W. F. (1991). *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, (çev. Cenap Karakaya). Sosyal Yayınları: İstanbul. Marx, K. (2016). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* (çev. K. Somer). Ankara: Sol Yayınları.

arasında bir karşıtlık vardır. Siyasal bir varlık olarak vatandaş ile iktisadi bir varlık olarak burjuva biçiminde görünen bireyin ikili durumu bu zemin üzerinden yükselir. Buradaki karşıtlığı ve eşitsizliği sağaltan da yasalar yapan devlet olacaktır; sivil toplum ve devlet arasındaki karşıtlık aynı zamanda ikisinin birlikte var oluşunu ve bütünlüğünü sağlar (Buck-Morss, 2012, ss. 20-21).

Hegel’de iktisadi yaşamın tikelciliğinin onun etik yaşamının evrenselliğine ve gerçek özgürlüğüne boyun eğmesi kavrayışı vardır. Hegel toplumsal yaşamın kimi boyutlarını kimi spesifik sınıflarla izah eder. Örneğin askerler, askeri sınıf olarak cesaret ve ölüm riskini almaktaki gönüllülükleri ile genelin iyiliğini önemsediklerinden özgür sınıftır. Ekonomik boyut ‘görelî etik yaşam’ olarak, burjuvazinin yani ‘özgür olmayan sınıfın’ alanıdır. Evrenselin muhafazası için ölebilmeye hazır olabilmek ihtimali Hegel’de politik, özgür ve özgür olmayan sınıflar ayrımını yaratmıştır (Franco, 1997, ss. 841-842). Roma’da zenginleşme ile yurttaşın depolitizasyon sürecinin bir benzeri kapitalist toplumsal formasyonda burjuvanın kamusal yaşamdan uzaklaşması biçiminde görünür. Burjuva politik alandan koştukça etik yaşamdan da kopar; onun yeniden politizasyonunu etik bağlamda yaratmak Hegel’in hedeflerinden biridir (Dickey, 2024, ss. 47). Zira Hegel burjuvazinin de içerisinde örgütlendiği “özel olanın” “siyasal olandan” tamamen azade gelişmesinin ahlaki çözülmenin takip ettiği eski devletlerin çözülmesine neden olduğunu belirtir. Bu tehlikenin tamamen ortadan kalkması için sivil toplumun özel çıkarlarıyla güdülenen bireyleri kendilerini “evrenselin zincirine” bağlamalı; edimlerinde de bunu merkeze almalıdır (Hegel, 1991, ss.160-162). Dolayısıyla Hegel’de etik yaşamın yurttaşla ideolojik ilişkisi, kapitalist gelişmenin atomize edici etkisi de göz önüne alınarak oluşturulmuştur. Ancak bir taraftan da burjuvazi olduğu gibi davranmaktadır. Zira onun içerisinde var olduğu sivil toplum özel çıkarın kamusal çıkardan daha önemli görüldüğü bir zeminde örgütlenmiştir (Dickey, 2024, ss. 47-49).

Hegel’e göre etik yaşamın ‘gerçek-mutlak tümelliği’ kendisini üç toplumsal sınıfın edimleri üzerinden göstermelidir. Bunların örgütlenmeleri bağımsız olmalıdır; bireyi de şekillendirmelidir (Hegel, 1979: 150). Bir sınıfın içerisinde bulunma bireyi -toplumsal bütünleşmeyi sağladığı ölçüde- bilinçsel gelişmeye de götürür. Bir sınıfın üyesi oluşu bireyde yalnızca bir “dayanışma hissi” yaratmaz, aynı zamanda kendi niyetlerinin oluşumu ve sürdürülmesi için diğer bireylerin arzu ve isteklerini dikkate almanın da gerekli olduğunu bireye fark ettirir (Plant, 1977b, s. 106).

‘Fiziksel bağımlılık ilişkisi’ kendisini mutlak tikelleşme ve soyut olana bağlanma biçiminde gösterir. Anayasa da böyle bir canlı bağımlılık ve bireyler arası ilişki inşa eder; ancak bu ilişki fiziksel bağımlılıktan azade içsel bir bağlantıdır; bunun anlamı sınıfın kendisini içsel olarak kurduğudur. Evrensel olan, yasallığı ve haklarıyla bireyde içsel olarak yaşar, onun iradesi ve edimlerinde gerçekliğini bulur. “Bir sınıfın organik varlığı” o sınıfa ait her tekil bireyde görünür haldedir; ancak “bu sınıf mutlak birlik içinde var olamaz”. Bazı bireyler bağımlılıkları içerisinde var olurlar ancak güvenleri ve saygıları nedeniyle etikler; etik yaşam salt kitlesel oluşun varlığını sonlandırır. Etik yaşam ağırlık kazandıkça varlıklı kimse efendilik ilişkisini dönüştürmek zorunda kalır ve diğerlerinin daha etkin bir şekilde sisteme katılımına izin verir. “Sonsuz olan” belirleniminden vazgeçtiği ve “canlı edimsellik” olarak var olduğu, böylece servet biriktirme hırsı törpülediği ölçüde eşitsizlik de törpülenir (Hegel, 1979, s. 171).

Sorunları sağaltılmış bir piyasa düzleminde, Hegel burjuva ile özdeşleştirdiği kentsel yaşamın, emeğin, devletin ve karşılıklı bağımlılığın gelişiminde tarihteki ilerleyici eğilimi görmüştür (Plant, 1977a, s. 83). İş dünyası özgürlükle, kapitalist piyasa ilişkileri ve mülkiyet özgürlüğüne özgülünen sivil topluma köklenmiştir. Mülkiyet sınıf temelli öngörülmuş ve bu kamu politikasının uygulanmasında ve yasaların yapılmasında farklı sınıf çıkarlarının yansıtılmasına yol açmıştır (Nelson, 2006, s. 97). Ekonomik faaliyet üzerindeki feodal kısıtlar, modern dönemde tasfiye olmaya başlar ve ekonomik çıkarların önemi açığa çıkar (Nelson, 2006, ss. 92-93). Modern toplumunun temel ilkesi olan sözleşme ilişkileri alanı olarak aile ve devlet arasında yer alan sivil toplumda özsel olarak üretim, ticaret, rekabet gibi ekonomik etkinlikler gerçekleşir. Hukuk sistemi, koruyucu güçler ve korporasyonlar sivil alanda örgütlenir. Modern tin üzerinden Hegel'in etik ve ekonomi arasında kurduğu ilişkide devlet etik bir kurum biçiminde bir düzenleme kurumsallığıdır. Dolayısıyla ekonomik olan etik-politik düzlemden ayrılmaz (Yardımlı, 2013, s. 3).

3.2. İhtiyaçlar Sistemi ve Değer

Hegel'de sivil toplumun yapısı ve kurumsal mekanizması "ihtiyaçlar sistemi" üzerinden tartışılır. Hegel burada "öznel ihtiyaçları" merkeze alarak "kaynaklara", "ihtiyaçların doğası ve tatminine" ve emeğe yönelik bir analiz ortaya koyar (Gürkan, 2020, s. 92). Başka bir deyişle Hegel'de ihtiyaçlar sistemi siyasal iktisat biliminin temel araştırma zemini olarak görünür (Plant, 1977a, s. 88). Ayrıca ihtiyaçların bir sistem biçiminde görünebilmesi insanı hayvandan ayıran şeydir; hayvanın ihtiyaçları ve bunu tatmin biçimleri daha basitken insanın tüm bunlarda bir çeşitlendirme kabiliyeti yaratabilmesi onun kendisine içkin bir hal olarak görünür (Hegel, 1991, s. 164).

Hegel'in ilk hükümet sistemi olarak da andığı "ihtiyaçlar sisteminde" herkesin birbirine evrensel bağımlılığı merkeze alınır. İhtiyaçların tümelliği söz konusu olduğunda hiç kimse bağımsız kalamaz. Bir kişinin emeği kendi gereksinimlerini karşılayacak kapasitede olsa bile yine de kendi tatminini tek başına garanti altına alamaz. Ürettiği artığın onu geçindirmesi, aynı onun gibi süreci tek başına belirleyecek gücü olmayan bir "yabancı" ile kurduğu ilişkiye bağlıdır. Artığın -ihtiyaç ile ilişkisini ortaya çıkararak- değeri tekil kişiden azadedir ve deşışkendir (Hegel, 1979, s. 167).⁸

İhtiyaçlar sistemi içerisinde gelişen ilişkilerin, üretim yöntemlerindeki deşışim, yeni mallara olan talep ya da dış ticarete olası deşışimlerin tetiklediği sorunlara maruz kalma olasılığı yüksektir. Bireysel özerklik ile karşılıklı ilişkiselliği birleştirme başlı başına zorlu bir süreçtir ve bu durum ihtiyaçlar sistemini daha da kırılğan yapabilir. Bu durumda bireysel özerkliğin ve bağımsızlığın ussal olduğunu kabul ederken, ekonomik ilişkiler üzerinde de belirli bir düzeyde kontrol sağlanmak durumundadır (Plant, 1977b, s. 107).

Hegel'de ihtiyaçlar sistemi topluma bireyselci bir yaklaşım sunmak üzerine üretilmemiştir. Üretim ve mübadele gibi ekonomik alanın temel faaliyetleri, karşılıklı bağımlılığın girift kalıpları içerisinde değerlendirilmelidir. Bu karşılıklı bağımlılık biçimleri insanın ikincil bir özelliği olarak görülmez. İhtiyaçlar sistemi iş bölümü ile ilişkili önemli toplumsal grupların,

⁸ Hegel'in ihtiyaçlar sistemi analizinin Kantçı 'toplumdışı toplumsallık' vurgusu ile olan ilişkisi üzerine düşünmek verimli olabilir. Detay için bkz. Kant, I. (2022). Politik Yazılar. (Çev. Aydın Gelmez). Ankara: Dipnot Yayınları.

yani sınıfların edimlerinde görülür. Hegel tarım sınıfı, iş dünyası sınıfı ve sivil hizmet (civil service: kamusal hizmetler) olmak üzere üç sınıf tanımlamıştır. Fakat Hegel sınıfları üretim araçları ile olan ilişkileri bağlamında değil çalışma biçimleri, yani ortaya koydukları genel yetenekleri ve işlerini yaparken oluşturdukları bilinç biçimleri üzerinden ayırt eder (Plant, 1977b, s. 105-6).⁹

Değer meselesine gelindiğinde Hegel'e göre tüm iktisadi bütünlük kitlesel olarak var olan büyük oranlardan müteşekkildir ve kavrayışsal olasılıkların ötesine geçemez. Değerin hesaplanma sürecinde atomistik bir öz vardır; bu nedenle artığın farklı ve bütünlük biçimlerine dair bilgi üretimi bir derecelendirme meselesidir. Ancak artığın bu farklı türleri üzerinden onun gereksinimlerle nasıl bir ilişki içinde olduğu bilinebilir. Bu ilişki iki açıdan önemlidir; ilki artığın üretiminin, ihtiyaçların tamamını karşılama derecesi ile ilgilidir. Diğeri ise evrensellik yönü, yani bir tür ihtiyacın değerinin tümel için anlamıdır. Bu ikisi de bir yanıyla sezginin konusudur, bir insanın gerçekten neye ihtiyaç duyduğu meselesi "ilkel doğal koşullardan", iklim koşullarından, kültürel durumlardan vs. etkilenir; tüm bunlardan veri bir insanın varlığını sürdürmek için ihtiyaç duyduklarının genel bir ortalamasını çıkarmak mümkündür. Hegel'e göre doğal etkiler nedeniyle dengenin "önemsiz dalgalanmalarla" sürdürülmesi söz konusu olabildiği gibi genellikle dışsal koşulların neden olduğu çok daha büyük bir bozulma, daha da büyük bir dalgalanma ile düzeltilir. Hükümet kötü hasat gibi etkileri çok daha şiddetli olabilecek "kazaların" neden olduğu dengesizlikleri üretebilen "doğaya karşı mücadele edebilmelidir". Ürünlerdeki ani fiyat düşüşleri artık üzerinde denge bozucu etki yapabilir, "istikrarlı fiyat sistemini" bozan "doğanın" tetiklediği sorunlar olabilir; hükümet bu alanlarda dengenin yeniden tesisini desteklemelidir. Çünkü artığın değerindeki düşüş ya da ihtiyaçların karşılanamaması halkın varlığını tehdit edebilecek düzeye yükselebilir (Hegel, 1979, s. 168).

İhtiyaçlar toplamı ile artıklar toplamının bir fonksiyonu olan değer tam olarak bilinemez, sezilemez, ölçülemez bir güçtür. Artığın yaratımı -nicelik açısından- sayısız tekil katkıyı içerir, nitelik açısından da benzeri bir durum söz konusudur. Değeri belirleyen tekil ve tikel unsurlar arasında karşılıklı faaliyettir. Varlıkları biriktiren ve gereksinimlerin bütünü için artığı üretme sürecine girenler yükselen ve düşen bir değerler dalgası yaratırlar (Hegel, 1979, s. 167). Burada potansiyel bir kriz olasılığı yükselen ve düşen değer dalgaları ve bunların öngörülemesizliği sivil toplumun kırılganlığını açığa çıkartan farklı dinamikler üzerinden değerlendirilebilir.

Hegel denge ile ilgili farklı olasılıkları hükümetin durumu açısından ele alır. Artığın bir türünün ihtiyaçların tatmini için yetersiz olduğu zemine, 'denge soyutlaması' orantılılığı yeniden tesis edecektir. Değer insanların çalışma hevesine göre artabilir ya da azabilir. Bununla birlikte değerlerin (ve dahi fiyatların) fazlasıyla düşmesi hükümet için de bir sorundur çünkü bu durum varoluşu ekonomiye dayanan halkın bir kısmını ciddi bir sorunla karşı karşıya bırakır. Öte yandan değerlerin (ve fiyatların) aşırı yükselişi de genel

⁹ Etik Yaşam ve Sivil versus Siyasal Toplum üzerine başka bir makalede ele alınması gereken bir husus olduğundan detayına girmemekle birlikte Hegel'in Etik Yaşam Sistemi gibi bir -erken dönem- eserinde de doğrudan bir sınıfsal analiz vardır. Detay için bkz. Hegel, G.W.F. (1979). System of Ethical Life (1802/1803) and First Philosophy of Spirit (Part III of the System of Speculative Philosophy 1803/4). (translated by H.S. Harris and T. M. Knox). State University of New York Press: Albany.

yaşam kalitesini bozarak hükümeti zorlar; “Bu tarz kaygılar denge soyutlaması tarafından ihmal edilmiştir” (Hegel, 1979, s. 169).

Tekil sınıfların “şeylerin değerindeki bitimsiz dalgalanmalar” karşısında geçimlerini sürdürebilmesi sorunu da siyasal düzlemde önemlidir. Ancak hükümetin de gereksinimleri önemlidir, özellikle iktisadi faaliyetten uzaklaşan birinci sınıfın geçimi, diğer sınıflarda bulunan hükümet unsurlarının ve tümel olarak toplumun ihtiyaçlarının karşılanması hükümetin de sorunudur. Hükümet gereksinimlerinin doğrudan “endüstrinin meyvelerine” el atarak ya da fiilen kendisi de üretimde olarak giderebilir. Genellikle birinci durum yani bu meyvelere para biçiminde vergi olarak el koymak tercih edilir. Ancak Hegel’e göre endüstride gelirlerin de tikelliği hesaplanma sorunlarını da beraberinde getirir (Hegel, 1979, s. 172). Üretimin düşüşü vergilerden elde edilen kazançları da düşürür. Vergilendirmenin şiddeti arttıkça vergi gelirlerinin ters yönde hareketi söz konusu olabilir. Ciddi anlamda üretim yapabilenler, tamamen tikel ve kendilerine ait olan gelirlerine göre değil, tikellikten evrensel varan metaların mübadelesinde görünen harcamaları üzerinden vergilendirilebilirler. Değerin değişmediği koşullar altında üretilen mal yığını sabit kalabilir, yoksullaşma, daha az üretim ve vergi gelirlerinde düşüş söz konusu olabilir. Bu nedenle vergi kalemleri sürekli çeşitlendirilmelidir ancak hükümet vergi politikaları ile kimi sektörleri olumlu ya da olumsuz etkileme gücüne de sahip olur (Hegel, 1979, s. 173).

Bu açıdan farklı sınıflar arasında eşitsiz vergilendirmenin olması ile bunlar arasındaki hak ve sorumluluklarının eşitsiz oluşu birbiriyle bağlantılıdır. Servetlerde eşitsizlik kamusal harcamaların finansmanına katılımda da eşitsizlik yaratır. Bu durum devlet için bir sorun olmadığı gibi aksine modern devletler bizatihi bu eşitsizliğe “dayanırlar” (Hegel, 2024, s. 82). Vergilerin kaynağı, bunların toprak sahibine mi yoksa devlete mi gittiği, statüsünün toprak vergisi, ranttan pay ya da ondalık olup olmadığı, zümrelerin vergilendirme hususunda politika üretebilme kapasitesi vb. gibi konular da devleti doğrudan ilgilendirmez. Önemli olan yönetici sınıfın bir niceliğe el koyabilir olmasıdır (Hegel, 2024, s. 82-83). Yani modern dünyada önemli kabul edilen subjektif özgürlük, ihtiyaçlar sistemi ile yakından ilişkilidir. İhtiyaçlar sisteminde subjektif özgürlüğün önemsenmesi medeni bağların (civic ties) zayıflamasına neden olabilir. Bu sistem karşılıklı bağımlılığı öne çıkarsa dahi, karşılıklı ilişkilerin bu biçimleri özü itibarıyla sınırlıdır. Diğer bir önemli problem de çalışmanın “soyut-mekanistik doğası” ile bağlantılı olarak özellikle endüstrideki emeğin insani ilişkilere zarar verme olasılığıdır; bu özellikle iş bölümünün mekanikleştirici özelliği ile ilgilidir (Plant, 1977b, s. 109).

Sivil toplumun analize girdiği süreç insan bencilliğinin zincirlerinden boşaldığı bir kapitalist piyasa toplumunun oluşumudur. Bu anlamda sivil toplum etik yaşamın yalnızca bir uğrağı değil antitezidir. Sivil toplumu etikleştiren ve geliştirici bir kurum olarak var eden, bu toplumun bireyleri diğerlerinin ihtiyaçlarını da hesaba katmak konusunda zorlamasıdır. Kapitalist piyasa -en azından teorik bir ideal olarak- bireysel öz-çıkarcı kamusal çıkarla bütünleştirir. Bencil ve bireysel güdüler bu karşılıklı bağımlılık sistemi içerisinde bütünleşir. Hegelci terimlerle bu karşılıklı ihtiyaçlar sistemi “evrensel hakların legal temellerinin tanınması” (Nelson, 2006, s. 93) ile ilgilidir. Bununla birlikte net bir biçimde görünür ki özellikle Etik Yaşam Sisteminde değer özünde ne olduğu ve bunun aşırı hareketliliğinin tetikleyebileceği bir kriz olasılığına dair derinlikli bir anlatı vardır. Bu

da bir filozofun iktisadi meseleleri kavrayışa nasıl bir derinlik katabildiğini gösteren bir örnektir.

4. Geç dönem: Devlet Rasyonalitesi versus Piyasa ve Yaşanan Sorunlara Çözüm

Hegel ekonomik-toplumsal gelişmenin yalnızca etik alanı aşındırma potansiyeli olduğunu görmemiş, aynı zamanda toplumsal bağları çözücü özelliği olduğunu da vurgulamıştır (Dickey, 2024, ss. 47-48). Hegel yaşamının ilerleyen dönemlerinde piyasa sistemine eleştirel yaklaşıma başlar. Özellikle *Hukuk Felsefesinin İlkeleri*'nde yoksulluk ve yoksulluğun yapısal nedenleri ve polis ve düzenleyici kurumların rolü bu son dönemde en çok üzerinde durduğu konulardır.

Hegel bencillik ve özel çıkarın yönlendirdiği piyasa ekonomisi ile geçimlik ekonomi arasındaki karşıtlığın farkındadır. Hırs ve kazanç güduları geleneksel üretimi çözer. Sözleşmelerin çiğnenmesi, dolandırıcılık, sömürü, rüşvetçilik vb. sivil toplumun yapısal ekonomik belirlenimleri haline gelmiştir. Mülksüzleştirmeler, kişilik haklarının gaspı, zor alım gibi feodal uygulamaların olduğu bir zeminde ekonomik ilişki de boyun eğdirme içerisinde ortaya çıkar. Ekonomik yapı da iktidarın çökme pratiği ile görünür hale gelir (Yardımlı, 2013, s. 23). Burada aslında kapitalizmin benzeri mekanizmaları taşıyabildiği şerhini düşmek gerekir. Ancak bunlar hukuksal zeminde görüldüğünden feodalizmin doğrudanlığına göre daha gizemleştirilmiş biçimlerde açığa çıkarlar. Ancak Hegel'in yaşadığı görece feodal Alman gerçekliğinden çıkış isteği onu bu analizlere yöneltir.

Hegel *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*'nde sivil toplumun sürekli faaliyetinin sürekli gelişen bir nüfus ve sanayi demek olduğunu belirtir. İhtiyaçların ve bunların tatmini için dayanışmanın artışı sürekli bir servet birikimini beraberinde getirir ancak bir taraftan da iş bölümünden kaynaklı olarak emekteki parçalanma ve sınırlanma, bununla geçinen sınıfta yoğun bir yoksullaşmayı da yaratır. Bu süreç asgari geçimini dahi sağlamakta zorlanan, kendine güvenini tamamen yitirmiş bir pleb kitlesinin var oluşunu beraberinde getirir. Bu yoksulluk esasen sivil toplumun içerisindeki çelişkiyi arttırır. Şöyle ki yoksulların asgari geçimini sağlama işi zenginlere havale edilebilir ya da kamu mülkiyeti üzerinden devlet yoksulları sübvansedebilir. Öte yandan bu insanlar istihdam edilirse bunların da üretecekleri, genel toplumsal mal ve hizmet stoğuna katılacak ve toplam tüketim talebini aşan bir aşırı üretim sorunu olacaktır. Dolayısıyla sivil toplumda yarattığı yoksulluğu sağaltacak bir zenginlik üretilmemektedir (Hegel, 1991, ss. 192-193). Hegel servet eşitsizliğinin mutlak bir biçimde gerekli olduğunu vurgular; servet eşitsizliği esasen doğal eşitsizliğin bir yansıması olarak görünür. Serveti arttırmak, sahip olunanı sürekli kılmaya yönelik bir dürtüdür; daha fazla kazanç kendisini garanti altına bu yolla alma peşindedir. Bu ihtiyaç duyulan eşitsizlik, iş dünyasında farklı iş biçimlerine, farklı mülkiyet unsurlarına ve taşınmazlara bölünür. Ancak eşitsizlik efendi ilişkisini de üretir; büyük bir zenginliği kontrol eden birey bizzat kendisi bir güce dönüşür.

Hegel, piyasanın insan özgürlüğü için temel olduğunu ancak korkunç etkileri olduğunu da kabul eder. Örneğin, piyasanın yarattığı yoksulluk, toplumda yıkıcı etkiler yaratır. Sivil toplumda hiçbir gizli el gerçek birliği ve bütünleşmeyi sağlayamaz. Bu nedenle Hegel'in piyasa güvenliği için çeşitli denetim mekanizmaları vardır (Neocleous, 1998, s. 50). Hegel ekonomik faaliyetlere dair önerdiği çeşitli denetim mekanizmaları arasında asgari ihtiyaçlarda fiyatların belirlenmesi, üreticiler ve tüketiciler arasındaki sorunlar için bir

hakeme gidilmesi, ticaret ve genel ekonomik duruma ilişkin bilgilerin yayılması ve o dönemin bir gerçekliği olarak koloniciliğin kontrolünün sağlanmasıdır. Aslında Hegel'in önerdiği tüm bu çözümler yoksulluğun yayılma olasılığı nedeniyle üretilmiştir (Plant, 1977b, s. 108).

Hegel'in Lukacs'a göre bir illüzyondan ibaret yaklaşımı devletin etkin bir rol oynayarak bu sorunları çözebileceğidir. Devlet ve hükümet biriken servetlerle yoksulluk arasındaki karşıtlığı sağaltabilir ve bu karşıtlığa rağmen burjuva toplumunu güvenli bir biçimde tutabilir (Lukacs, 1975, ss. 329-332). Bilinçsizlik ve uzağı görememe hali ihtiyaçların ve bunların tatmininin sisteminde egemendir. İşte 'evrensel' burada bir hükümet kurarak bu bilinçsiz ve öngörüsüz edimlere yön verir (Hegel, 1979, ss. 167-168). Yani krizleri çözecek irade hükümettir. Devletler yoksulluğun neden olduğu sorunları çözüp, en azından bunun negatif etkilerini sağaltamazsa süreç yurttaşın fiili adalet arayışına uzanacaktır (Dickey, 2024, ss. 26-27).

Hegel'in düşüncelerinde yoksulluk ve yabancılaşma modern topluma özgü ve köklü bir özellik olarak tanımlanır. Yukarıda izah ettiğimiz ihtiyaçlar sistemiyle birlikte gelişen iş bölümü bir zaman sonra emeğin kendisinde mekanikleşme yaratır, insanın kendi emeği makinenin emeğiymiş gibi algılanmaya başlar ki bu yabancılaşmadır (Hegel, 1991, s. 168). Ayrıca ihtiyaçlar çeşitlendikçe ve lüks tüketim arttıkça aynı toplumsal formasyon yoksulluğu da yaratacaktır; zira gereksinimleri gideren her şey birilerinin mülkiyeti haline gelme -ve ötekilerin de mülkiyetinde olmama- biçiminde kendisini gösterir (Hegel, 1991, s. 166). Ayrıca yoksulluk endüstri içi dinamikler ile açıklanır. Bir ülkede sürekli mallar üretilir ancak bu üretim için yeterli tüketici olmayabilir. Bu durum özellikle spesifik bir malın piyasasında muazzam bir çöküşü getirebilir; sıkı iş bölümü nedeniyle de bu sektörde çalışan işçilerin işsizliğe sürüklenmesi mümkündür (Plant, 1977b, ss. 111-113). Bu, eksik tüketim-yetersiz talepten kaynaklanan kriz anlatısıdır.

4.1. Polis ve Korporasyon

Hegel'de sivil toplum çıkarların çatıştığı, bireylerin özel çıkar peşinde koştuğu, piyasanın ve iş bölümünün işlediği, ihtiyaçların karşılandığı ama yoksulluk, eşitlik kriz üreten alandır ve kendiliğinden işleyen bir nizamla sahip değildir, dengeleyici mekanizmalara ihtiyaç duyar. Sivil toplumun olumsuz özelliklerini giderebilmek için tarafsız yargı, polis, korporasyonlar gibi yapıları oluşur (Hegel, 1986a, s.40-41). Fichte ve diğer kapsamlı polis savunucularından farklı olmasına rağmen Hegel piyasanın politik olarak oluşturulması ve düzenlenmesi gerektiğini ısrarla savunur. Bu nokta, Hegel'in düşüncesinde çelişki ve aşılması gereken bir gerilim gibi görünse de Hegel'in düşüncelerinde Smith'in önemini aşırı vurgulamaktan kaynaklı hata olarak da görülebilir (Neocleous, 1998, ss. 48-49). Hegel 'devlet adamı' tipolojisinin piyasa ekonomisi içerisinde bir denetici olarak varlığının gerekliliğini Stuart'dan öğrenir. Burada fark ettiği aynı zamanda piyasanın yarattığı çelişkili ve kriz doğurma potansiyeli yüksek bağımlılık ilişkileri yaratmış olmasıdır (Yardımlı, 2013, s. 95).

Aslında Stuart'ın ekonomi ve politik ekonomi arasında ortaya koyduğu farktan hareket edildiği de düşünülebilir. Bir ailenin kapsamı içerisinde de olsa, ekonomi ve hükümet iki farklı ideayı temsil ederler ve her birinin birbirinden farklı iki nesnesi vardır (Stuart, 1966, s. 16). Stuart'a göre ekonomi aile ile alakalıyken, politik ekonomi devlet ile alakalıdır.

Bunlar taşıdıkları özsel farklılıklar ile birlikte değerlendirilirse, bir devlette hizmetçi yoktur, herkes ailedeki çocuklar gibidir, öte yandan bir aile bir adamın istediği şekilde ve istediği zaman kurulan bir örgütlenmedir; onun için iktisadi olarak uygun plan ailenin varoluşunu sağlar. Devlette ise ekonominin planlanması devletin işidir ve bu ekonominin işleyişi sayısız koşula bağlıdır. Hükümetin şekline göre yasama kurumu ve en üst iktidar organı da olabilen devlet adamı (The statesman) özünde istediği ekonomiyi yaratacak güce sahip değildir; velev ki yeryüzündeki en despotik monark olsun; verili yasaları keyfi bir şekilde tersyüz edecek bir üstün otorite uygulayabilir durumda da değildir (Steuart, 1966, s. 16). Ancak devlet adamının temel vazifesi ekonomiye dair farklı tasarımların uygunluğunu denetlemektir; özel çıkarlarını takip etmenin çekiciliğine kapılan uyrukların zihnini biçimlendiren devlet adamı aslında kendi planlarına onları da entegre eder (Steuart, 1966, s. 17). Bunu devlet adamının nasıl yapabileceğine bakıldığında aslında Hegel'de sık rastlanan bir başka kavrama rastlanır; tin ve özellikle halkın tini.

Halkın tininin Steuart'a göre ne olduğunu sormak gerekir. Halkın tini üç önemli mesele yani ahlak, idare ve davranış kuralları (manners) hakkında edinilmiş fikir ve görüşler seti üzerinden temellenir. Bu üçü herhangi bir toplumun geneli tarafından benimsendiği, uzun süreli alışkanlıklarla yerleştiği ve sorgulanmadıkları kertede tüm yasaların temellerini atarlar, hükümetlerin biçimlerini düzenlerler ve bir ülkenin gelenekleri olarak algılanan müşterekleri belirlerler (Steuart, 1966, s. 22). Dolayısıyla -Steuart'tan anlaşıldığı kadarıyla- devlet adamı halk tininin ne olduğunu kavrayarak buna uygun politika uygulayabilen idarecidir. Şu çarpıcı satırlar meseleyi ortaya koyar;

"Bir halkın tinini kavrayışta kabiliyetli bir devlet adamı için hiçbir şey ulaşamaz değildir. Yabancı bir düşmana boyun eğmektense, bir halk kendisini yakmayı tercih ettiğinde, ortak bir amaç için en değerli eşyalarını, altın ve gümüş ziynetlerini hiç düşünmeden verebildiklerinde, kadınlar saçlarını halat yapılınsı diye sunduklarında, en yaşlı erkekler kentlerinin muhafazası için duvarlarına dayandıklarında halk tinini doğru bir şekilde kullanarak ve yöneterek baş edilemeyecek hiçbir şey, sağlanamayacak hiçbir başarı yoktur" (Steuart, 1966, s. 25).

Yetenekli devlet adamı bu tine dair bilgiye sahip olduğundan halkı kendi refahı ve çıkarları için en uygun olan plana ikna edebilir. Bir halkın tinini yeterince iyi bir şekilde kavramak bir ekonomik plan ortaya koyabilmek için kaçınılmazdır. İnsanların en gerekli kurumları ya da büyük faydaları, koşullar verili gelenekleri sarstığından reddedebildiğini görebiliriz (Steuart, 1966, ss. 25-27). Bununla birlikte eğer geçim meselesi çok kırılgan bir hal almaya başlamışsa, devlet adamı dikkatini herhangi bir başka şeye yönlendiremez (Steuart, 1966, s. 37). Dolayısıyla devlet adamı aynı zamanda ciddi kriz ve bunalımların takipçisi olmak, onun halkta yarattığı tahribata karşı halkı korumak zorundadır. Aksi halde düzenin kendisi sürdürülemezdir.

Dolayısıyla Hegel'de devlet ile ekonomi arasındaki ilişki Steuart'ın analizine yakın gözükmektedir. "Ekonomi" ancak Steuart'ın yazdığı dönemi de (1767) kapsayan 18. Yüzyılın sonlarında, devlet iktidarı ve egemenliği meseleleriyle önceki bütünleşmesinden ayrılarak ekonomi olarak bilinen bağımsız bir alan olarak izole edilmiştir. Poliste ekonomi özerk bir alan olarak kavranmaz, hükümet müdahalesi de bu kavramama halinden kaynaklı değildir, zira ekonomi özü itibarıyla politiktir. Bu noktanın önemini kavramak

“Polizei'nin, kameralizm (Camerawissenschaft) olarak bilinen şeyin ve bir polis biliminin (Polizeiwissenschaft) yükselişinin ayrılmaz bir parçası olduğunu” kabul etmeyi gerektirir. Mutlakiyetçiliğin merkezîyetçiliğinin rengini verdiği fikir ve argümanlar üzerinden kameralizm hükümetin eylemlerine ve işlevine bir izahat getirmeye çalışır (Neocleous, 1998, s. 45).

Hegel'de etik yaşamın üçüncü aşaması olarak devlet ve polisin yanı sıra korporasyonlar da incelemeye tabi tutulur. Polis ve korporasyon ile birlikte gelişen bir devlet mekanizması söz konusudur. Polis ve korporasyon piyasa ekonomisi ve ihtiyaçlar sistemi bağlamında oluşmuştur. Hegel polisi klasik ekonomi politikçilerin bıraktığı izi takip ederek piyasa içerisinde yeniden düşünmenin yollarını araştırmıştır. Smith'teki hukuk felsefesinde ya da Bentham'ın 'panoptikon'unda' ifadesini bulan piyasaya göre oluşmuş yeni polis düzeninden farklı olarak Hegel'de polis devlette bitişen “toplumsal birlik” bağlamında izah edilmiştir (Gürkan, 2020, s. 92).

Neocleous Hegel'in kameralist gelenekten etkilendiğini, ancak bu etkinin Steuart'ı okuması ve benimsemesi sonrasında olduğunu iddia eder. Piyasanın bir özgürlük alanı olarak kabulünde Smith'ten daha çok Steuart'ın görüşleri etkili olmuştur. Steuart piyasanın hem bir özgürlük alanı hem de Hegel'in 'polis' olarak adlandırdığı en üst düzeyde siyasi kontrol gerektiren bir alan olduğu argümanını ortaya koymuştur. Ancak Hegel tarafından bu isimlerin eleştirildiğini görmezden gelmemek gerekir. Hegel'in “Smith'ten bahsetmesi, özneliğin mülkiyet ve çalışma yoluyla tatminini elde ettiği bir özgüllük alanı olarak ihtiyaçlar sistemini tanıttıktan sonra gelir”. Steuart'ın sunduğu şey, piyasanın siyasi düzenlenmesi için güçlü bir argümandır; Hegel'in “polis” olarak adlandırdığı bu süreç, piyasanın var olabilmesi için böyle bir denetime ihtiyaç duyduğu anlayışına dayanıyordu. Ancak bu, Hegel'in ihtiyaçlar sistemi hakkındaki düşüncesinin tamamen Steuart'ın düşüncesine indirgenebileceği anlamına gelmez. Steuart'taki 'kamu otoritesinin' temel amacı piyasanın düzenlenmesiydi. Buna karşılık Hegel'in Polizei'sinin temel amacı, bireyin maruz kaldığı izolasyonun sistemin çökmesine yol açmaması için bireysel ekonomik aktörün daha geniş bir sosyal ve siyasi bağlar ve ilişkiler ağına entegre edilmesiydi. Hegel'in özgünlüğünün bir kısmını oluşturan şey, kısmen Steuart'ın çalışmalarını benimsemesidir. Kameralizmde devlet ile sivil toplum arasında bir ayrım söz konusu değildir. Smith ve onu izleyen liberal teoriye göre, açık siyasi nedenlerden ötürü devlet ile sivil toplum arasında bir ayrım yapılmalıydı; bu görüşe göre sivil toplum denetlenmelidir, ancak bu denetim 'polis' kelimesinin en az düzeyde bir hukuk ve düzen sistemi anlamına geldiği biçimde olmalıdır. Hegel'e göre, kameralizm ve liberal laissez faire doktrininde savunulanan aksine, devlet ile sivil toplum arasındaki ayrım modern dünyanın ayırt edici özelliğidir. Hegel, piyasa odaklı bir ihtiyaç sisteminin siyasi olarak düzenlenmesi gerektiği konusundaki görüşünü kısmen polis kavramı aracılığıyla ifade etmektedir; böylece Hegel, kendi kendini oluşturan ve kendi kendini düzenleyen bir sivil toplumun liberal mitini çürütmeye yardımcı olmaktadır. Polislik olmadan piyasa var olamaz. (Neocleous, 1998, ss. 52-3).

Hegel'e göre korporasyonların temel işlevi aile ve devlet arasında bir “dengeleyici orta yapı” olması ve böylelikle toplumsal ve siyasal düzeni bütünleştirmesidir. Hegel'de idarenin farklı unsurları bir sınıf temelinde örgütlenir. Bütün gelişmiş toplumlarda çıkar grupları kendi gelişmiş iş bölümleri temelinde örgütlenir (Nelson, 2006, ss. 94-95).

İhtiyaçlar sistemi aynı zamanda kanuni idare, kamu otoritesi ve korporasyonlar bağlamında da kavranmak durumundadır (Plant, 1977a, s. 90).

Siyasal süreçlerde özel çıkarları temsil etmekle beraber, korporasyonlar sivil toplumun vahşi, aşırı rekabetçi ve bireyselci doğasını “medenileştirir”. Korporasyonlar bu dengeleyici rollerini oynasalar da öznel irade ve dolayısıyla özgürlüğün varlığını sağlayan devlet otoritesinin keyfi müdahalelerine karşı siper görevi görür. Çıkar grupları devletin legal yapıları gibi değildir; korporasyonlar gibi de düşünülemezler. Devletin farklı unsurlarını, korporasyonlar biçiminde örgütlü bulunan iş dünyası ya da burjuvazi, tarımsal sınıflar ve aristokrasi birlikte oluşturur. İdarenin evrensel sınıfı insan kaynağını daha çok burjuvaziden temin eder (Nelson, 2006, ss. 94-6). Hegel’de korporasyonlar sayısız ekonomik çıkarı bütünleştirir ve temsil eder, ancak siyasetle de yakın ilişki içerisindedir. Dahası korporasyonlar hukuki yapılar ve temsil organları gibi devlet idaresine de entegre olur. Özel mülkiyeti ve burjuvazinin ekonomik çıkarlarını korumayı merkeze almışsa da bunların kamusal işlevleri de vardır; hukuki ve siyasal yetkiler kullanırlar. Tüm bunlardan hareketle Hegel’in klasik liberalizmin tersine “iktisadi ulusçuluğu” savunan bir politik ekonomi geliştirdiğini ve fakat bunun Fichte’nin savunduğu gibi içe kapalı bir iktisadi ulusçuluk olmadığı söylenebilir (Nakano, 1998, s. 44).

5. Sonuç ve Değerlendirme

Hegel’in iktisadi görüşleri onun kavramsal analizlerinin nesnel, zorunlu ve mantıksal bir bileşenidir ve genel felsefesi ile uyumludur. Genel olarak üç dönemde incelenebilecek Hegel’in iktisadi görüşlerinde başlangıçta etik alana içkin bir iktisadi yaşam öne sürülür; ardından beklentilerin karşılandığı sistemli olduğu kadar çelişkilerin olduğu, sivil alana içkin ekonomik görüşler şekillenir; sonuç olarak da çelişkilerin aşılması hedeflenir, bu amaçla aklın cisimleştiği yapı olarak devlet, korporasyonlar aracılığı ile düzenleyici görevini yerine getirir.

Sivil toplum piyasa ekonomisinin ortaya çıktığı ve işlediği yerdir. Bireylerin özel çıkarlarını gerçekleştirdiği alandır. İş bölümünün geliştiği, ihtiyaçlar sisteminin olduğu, piyasanın işlediği, emek ve üretimin yaygınlaştığı ancak bireylerin birbirine olan bağımlılığı, yabancılaşma, yoksulluk, zıtlıklar nedeniyle tam olarak özgürlüğün gerçekleşmediği alandır. Sivil toplum zengin olmasına rağmen yoksulluk diyalektik sürecin bir vechesi olarak görülür. Daha sonra Marx yabancılaşma, sivil toplum, emek, devletin işlevleri, sınıf çelişkisi, yoksulluk, kapitalist üretim ilişkilerini Hegel’den farklı bir şekilde ele alacaktır.¹⁰

Hegel, Marx’tan farklı olarak, özel mülkiyeti savunur ancak mülkiyetin eşitsiz bir şekilde dağılımının toplumsal sorunları arttıracak olduğunu farkındadır. Ekonomik yaşam ve bununla yakın ilişkili olan toplumsal ve siyasal yaşam kendiliğinden işleyen bir sürecin sonunda düzene kavuşmayacaktır. Devlet piyasayı kontrol ederek ekonomik yaşamı düzenlemeli, piyasanın en olumsuz çıktısı olarak yoksulluk ile mücadele etmeli, aklın ışığında kurumsal yapı ve hukuksal düzenlemelerde bulunmalıdır. Yine Marx’ı ne ölçüde öncülediği sorulacak olursa, Hegel’in özellikle ‘Etik Yaşam Sistemindeki’ değer tartışması ve

¹⁰ Plant, Hegel’in özellikle politik ekonomi ile ilgili görüşleri analiz ederken fikirlerinin Marx ve Marksizm ile ilişkisini göstermeye çalışır (Plant, 1977a, s. 97). Marx ile Hegel arasında özellikle Marksist yazında nasıl bir ilişki kurulduğunu anlamak için (Kılınç, 2001).

değerlerin -bağlantılı olarak fiyatların- dengesiz hareketlerinin yaratabildiği dengesizlikler -ya da doğrudan krizler- üzerine ortaya koyduğu analiz, onun felsefesinin iktisada özgün bir biçimde açıklanabildiğini gösterir. Şeylerin değerlerinin nasıl belirlendiği kuşkusuz sadece iktisadın değil felsefenin de bir sorusudur. Hegel ise bu analiziyle felsefenin içerisinden neredeyse bir değer teorisi üretmeye yaklaşmıştır.

Hegel için burger kavramı sadece ekonomik çıkarları gerçekleştirmeye çalışan burjuvayı ifade etmez. Sorumlulukların bilincinde olan, bir devletin üyesi olan yurttaş anlamına da gelir. Marksizmin -tartışmalı da olsa- indirgemeci olarak değerlendirilebilen kapitalizm eleştirisinin ötesinde Hegel modern toplumun temel birimi olan birey ve onun beklentileri ile piyasa toplumun çelişkilerinin farkındadır. Hegel'in önerisi etik-politik yapı olan devlet aracılığıyla bu çelişkilerin üstünden gelinebileceğidir. Hegel Klasik Ekonomi-Politığın önemli isimlerinden faydalanarak piyasacı görüşler geliştirebildiği ve özel mülkiyeti merkeze aldığı gibi; yabancılaşmadan, artı-değerden ve piyasanın kriz yaratıcı dinamiklerinden de bahseder. Dolayısıyla devlet ile ekonomi arasında diyalektik bir tarihsel ilişki ve hatta bir tür mütemmim cüz haline gelme, Hegel'in analizinde görünür durumdadır. Bu anlamda onun liberal olduğu söylenemeyecektir ancak anti-kapitalist bir çizgide olduğu da iddia edilemez. Dönem Almanya'sının da rengini verdiği bir zeminde Hegel devlet ile ekonomi arasında bir dengeli ilişkinin felsefi kavranışını sunmaya çalışmıştır. Bunu yaparken ele aldığı kategoriler ise onu iktisat felsefesinin alanına sokmuştur. Hegel ekonominin sadece toplumun bir parçası olduğunu, asıl belirleyici gücün evrensel etik ve akıl ilkeleri ile cisimleşen devlet olduğunu göstermeye çalışır. Ekonomi teorisini olmasa da Hegel'in ekonomik görüşleri felsefenin mantıksal tutarlı bir sonucudur.

KAYNAKÇA

Alpaslan, B. (2023). "Alman" Kapitalistleşme Literatürüne Genel Bir Bakış: Bazı Kuramsal Çıkarım ve Öneriler. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2023(2), 166-188.

<https://doi.org/10.56337/sbm.1353617>

Buck-Morss, S. (2012). Hegel, Haiti ve Evrensel Tarih. (Çev. Erkal Ünal). İstanbul: Metis Yayınları.

Dickey, L. (2024). Genel Giriş. "Siyasi Yazılar" içinde. (Çev. Doğan Barış Kılınc). Ankara: Dipnot Yayınları.

Engels, F. (2018). Alman Köylü Savaşı. (Çev. Okay Gönensin). İstanbul: Yordam Kitap.

Engels, F. (1979). Tarihte Zorun Rolü. (Çev. Seyhan Erdoğan). Ankara: Sol Yayınları. hek

Franco, P. (1997). "Hegel and Liberalism". *The Review of Politics*, 59 (4), 831-860.

Gürkan, C. (2020). "Hegel'in Polis Düşüncesinin Tarihsel ve Politik Ekonomi Bağlamı". *AHBVÜ Amme İdaresi Dergisi*, 53(3), 79-102.

- Hegel, G. W. F. (1991). *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*. (Çev. Cenap Karakaya). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Hegel, G.W.F. (1979). *System of Ethical Life (1802/1803) and First Philosophy of Spirit (Part III of the System of Speculative Philosophy 1803/4)*. (Çev. H.S. Harris and T. M. Knox). Albany: State University of New York Press.
- Hegel, G.W.F. (1986a). *The Jena System, 1804-5: Logic And Metaphysics*. (Çev. John W. Burbidge and George di Giovanni). Kingston and Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Hegel, G.W.F. (1986b). *Tinin Görüngübilimi*. (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları.
- Hegel, G.W.F. (2024). *Siyasi Yazılar*. (Çev. Doğan Barış Kılınç). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kant, I. (2022). *Politik Yazılar*. (Çev. Aydın Gelmez). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kılınç, D.B. (2021). "Marx'ın Hegel'le Diyalogu". *Doğubatı*, 14(55), 89-105.
- Lucaks, G. (1975). *The Young Hegel; Studies in the Relations Between Dialectics and Economics*. (Çev. Rodney Livingstone). London: Merlin Press.
- Marx, K. (2016). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* (Çev. K. Somer). Ankara: Sol Yayınları.
- Nakano, T. (2004). "Hegel's theory of economic nationalism: political economy in the Philosophy of Right". *The European Journal of the History of Economic Thought*, 11(1), 33-52.
- Nelson, B. (2006). *The Making of the Modern State A Theoretical Evolution*. New York: Palgrave Macmillan.
- Neocleous, M. (1998). "Policing the system of needs: Hegel, political economy, and the police of the market". *History of European Ideas*, 24 (1), 43-58.
- Plant, R. (1977a). "Hegel and Political Economy (Part I)". *New Left Review*. 1(103).
- Plant, R. (1977b). "Hegel and Political Economy (Part II)". *New Left Review*. 1(104)
- Polanyi, K. (2001). *The Great Transformation; The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.
- Steuart, S. J. (1966). *An Inquiry Into The Principles of Political Oeconomy Vol I*. (Çev. A. S. Skinner). Edinburgh and London: Oliver & Boyd.
- Yardımlı A. (2013). *Hegel'in Tüze Felsefesi'nde Ekonomi*. Ankara: İdea Yayınları.